

Rola produkcji ubocznej w ekonomice gospodarstw chłopskich (na przykładzie produkcji królików)

Wstęp

Proces zmian systemowych w Polsce wyzwolił tendencje ze strony gospodarstw domowych do przejawiania przedsiębiorczości, których cechą byłoby m.in. poszukiwanie nowych lub dodatkowych źródeł zarobkowania. Przedsiębiorczość w środowisku wiejskim ma jeszcze dodatkowy aspekt, polegający na realizacji wielofunkcyjnego obrazu polskiej wsi. Jednym z takich przejawów przedsiębiorczości wiejskiej miało być spopularyzowane zainicjowanego przez HPI projektu rozpowszechnienia, szczególnie wśród drobnotowarowych gospodarstw rolnych, produkcji królików. Projekt ten realizowany był w wybranych gospodarstwach zlokalizowanych we wsiach województw kieleckiego i radomskiego, a jego efekty w wymiarze sytuacji ekonomicznej tych gospodarstw są treścią niniejszego opracowania. Konkluzją uprawnioną w świetle przeprowadzonych analiz materiału źródłowego jest to, że efektem projektu w niewielkim tylko stopniu stała się poprawa sytuacji ekonomicznej tych gospodarstw, natomiast podkreślanym przez większość badanych skutkiem produkcji żywca króliczego była poprawa sposobu żywienia się rodzin uczestniczących w projekcie*.

Sytuacja materialna producentów mięsa króliczego w latach 1994–1996

Przeprowadzone analizy w ramach realizacji zadania nr 6 „Badanie nastawienia rolników do rozwoju chowu królików”, w części dotyczącej znaczenia chowu królików w dochodach ich producentów, pozwoliły na ocenę sytuacji materialnej,

*Badanie zostało zrealizowane w ramach Projektu Celowego nr 5 56 76 94C–1901 pt. „Opracowanie technologii i ustalenie warunków efektywności produkcji królików mięsnych w drobnotowarowych gospodarstwach rolniczych” i dotyczyło zadania nr 18 „Ocena poziomu wpływu chowu królików na poziom wyżywienia, dochodów i kształtowania się postaw prorynkowych rolników”.

jaka istniała w latach 1994–1996. Główne konkluzje wynikające z tej części badań to:

- bardzo wysoki odsetek gospodarstw domowych deklarujących niski poziom miesięcznych dochodów (300 zł i mniej na rodzinę), wyższy w woj. radomskim (50,8%), niższy w woj. kieleckim (40,4%); w porównaniu z minimum socjalnym szacowanym przez IPSS w roku 1994 na poziomie 215 zł (dla gospodarstw pracowniczych 4-osobowych). Oznaczało to, że znaczna część badanych gospodarstw (w woj. radomskim 50%, w kieleckim 40%) znajdowała się na poziomie minimum lub poniżej;
- z deklaracji respondentów wynika, że najczęściej gospodarowano budżetem bardzo oszczędnie, aby zaspokoić tylko podstawowe potrzeby, a taką opinię wyraziło 60% badanych w woj. radomskim i 46% w kieleckim; tylko minimalna była liczba gospodarstw, które stać było na oszczędzenie niewielkiej sumy pieniędzy;
- generalnie respondenci negatywnie oceniali sytuację materialną swoich gospodarstw – 52% w woj. kieleckim i 37% w radomskim było wyraźnie niezadowolonych ze swojej sytuacji materialnej, a tylko 15% w woj. kieleckim i 9% w radomskim uznało ją jako zadowalającą;
- blisko 50% respondentów z obu województw uważało, że w okresie najbliższych 5 lat ich sytuacja materialna pozostanie bez zmian, 20% uważało, że się pogorszy, natomiast ponad 25% ma nadzieję na pozytywne zmiany w tym zakresie.

Do oceny sytuacji dochodowej producentów królików w latach 1994–1996 posłużono się 6-stopniową skalą poziomu dochodów, w której respondenci sytuowali swoje gospodarstwo. Szczegółowe informacje na ten temat przedstawia tabela 1.

Analiza danych o poziomie miesięcznych dochodów rodzin respondentów pozwala na odnotowanie istotnego zróżnicowania w tym zakresie między mieszkańcami obu województw. Otóż respondenci z gospodarstw zlokalizowanych w woj.

Tabela 1

Rozkład odpowiedzi na pytanie: „W jakiej grupie dochodowej znajduje się obecnie Pana(i) gospodarstwo domowe? (miesięczne dochody ogółem rodziny w % odpowiedzi)

Poziom dochodu miesięcznie na rodzinę w zł	Województwo	
	kieleckie, 56 = 100%	radomskie, 44 = 100%
poniżej 300	5,3	29,5
301–600	35,7	22,7
601–900	28,6	27,3
901–1200	17,9	15,9
1201–1500	10,7	2,3
powyżej 1500	1,8	2,3

Źródło: Badania własne.

kieleckim najczęściej (35,7%) sytuowali swoje gospodarstwo w przedziale dochodowym 301–600 zł, podczas gdy odsetek deklarujących taki poziom dochodów wynosił w woj. radomskim 22,7%. Z kolei w woj. radomskim najwięcej badanych (29,5%) stwierdziło, że ich dochody plasują się na najniższym poziomie i nie przekraczają 300 zł, podczas gdy w woj. kieleckim takich osób było tylko 5,4%.

W woj. kieleckim było znacznie więcej respondentów (12,5%) uznających swoje dochody na poziomie 1201 zł i więcej niż w radomskim (4,6%). Takie zróżnicowane kształtowanie się poziomu dochodów może mieć związek z występującymi w analizowanych województwach różnicami w liczebności rodzin, ich strukturze wiekowej oraz charakterze zatrudnienia. W woj. kieleckim znaczącą część gospodarstw domowych (50%) stanowiły gospodarstwa 1- i 2-osobowe, a w woj. radomskim gospodarstwa 4- i więcej osobowe (79,5%). Respondenci Kielecczyny to w dużej mierze osoby powyżej 60 roku życia utrzymujące się z emerytur i rent, a woj. radomskiego – osoby znacznie młodsze, do 50 roku życia (73% badanych), pracujące głównie we własnym gospodarstwie rolnym lub łączące tę pracę z pracą najemną.

Konkluzje jakie wynikają z przeprowadzonej analizy sytuacji dochodowej ująć można następująco:

- respondenci z woj. radomskiego znacznie częściej lokują swoje gospodarstwa w najniższym przedziale dochodowym (poniżej 300 zł) niż respondenci z woj. kieleckiego;
- w radomskich gospodarstwach domowych o liczbie osób 6 i więcej ponad 13% respondentów deklaruje dochody nie przekraczające 300 zł, a stąd dochód na 1 osobę w tych rodzinach może wynosić tylko 50 zł;
- większość rodzin wielodzietnych w woj. radomskim ocenia swoje dochody na bardzo niskim i niskim poziomie, natomiast respondenci z woj. kieleckiego sytuują dochody w wyższych przedziałach;
- wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstwa rolnego zmniejsza się udział respondentów deklarujących bardzo niski i niski poziom dochodów;
- relatywnie korzystnie przedstawia się, w świetle zebranych danych, sytuacja ekonomiczna gospodarstw domowych emerytów i rencistów. Chociaż uważa się je za kategorię, która najbardziej ucierpiała w wyniku transformacji, to wśród tej części badanej populacji stosunkowo często deklarowano „niezłą sytuację dochodową”, przy czym nieco częstsze były te oceny wśród emerytów ze wsi woj. kieleckiego;

Generalnie uznaje się, że gospodarstwa domowe pozyskiwać mogą dochody z różnych źródeł, do których zalicza się:

- praca najemna, za którą otrzymywane jest wynagrodzenie pieniężne (spordadycznie zdarzają się przypadki otrzymywania wynagrodzenia w formie deputatów);

- praca we własnym gospodarstwie rolnym;
- działalność produkcyjno-usługowa, prowadzona na rachunek własny;
- świadczenia społeczne (pieniężne i w naturze), tj. emerytury, renty, zasiłki dla bezrobotnych, zasiłki rodzinne, pielęgnacyjne, wychowawcze, macierzyńskie, alimenty z Funduszu Alimentacyjnego, stypendia itp.;
- pozostałe źródła, tj. dochody z kapitału, inne dochody z własności, dary, odszkodowania, wygrane, sprzedaż posiadanych nieruchomości itp.

O strukturze dochodów w badanej populacji gospodarstw domowych i ich udziale w budżecie rodziny informują dane tabel 2 i 3.

Podając źródła dochodów w rodzinie respondenci mogli wskazywać na więcej niż jedno źródło, stąd też różne mogły być konfiguracje odpowiedzi. Największy udział w dochodach badanych rodzin miała sprzedaż produktów rolnych (62,5% w woj. kieleckim i 72,4% wskazań w woj. radomskim), następnie praca członków rodziny poza rolnictwem (odpowiednio – 50,0% i 59,1% wskazań) oraz emerytura i renta.

Tabela 2.
Źródła dochodów rodzin w roku 1995 (w % odpowiedzi)

Wyszczególnienie	Sprzedaż produktów rolnych		Praca członków rodziny poza rolnictwem		Zasiłek dla bezrobotnych		Emerytura	
	Kielce	Radom	Kielce	Radom	Kielce	Radom	Kielce	Radom
Procent dochodu	62,5	72,4	50,0	59,1	7,1	9,1	53,6	27,3
Liczba respondentów	56	44	56	44	56	44	56	44

Tabela 3.
Struktura źródeł dochodów rodziny (w % odpowiedzi)

Dochód rodziny w %	Sprzedaż produktów rolnych		Praca członków rodziny poza rolnictwem		Zasiłek dla bezrobotnych		Emerytura	
	Kielce	Radom	Kielce	Radom	Kielce	Radom	Kielce	Radom
0	37,5	25,0	50,0	38,6	92,8	88,5	46,4	70,4
1–4	5,4	15,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
5–9	12,5	11,4	0,0	0,0	0,0	2,3	0,0	0,0
10–20	32,1	18,2	0,0	0,0	1,8	0,0	0,0	2,3
21–50	10,7	18,2	19,6	11,4	5,4	2,3	21,4	9,1
51–75	1,8	4,5	8,9	15,9	0,0	4,6	5,4	4,5
76–99	0,0	2,3	16,1	18,2	0,0	0,0	12,5	11,4
100	0,0	4,5	5,4	15,9	0,0	2,3	14,3	2,3

Wyraźne zróżnicowanie odnotowano w ocenie miejsca emerytury i renty w strukturze dochodu rodziny, bowiem dla 53,6% gospodarstw w woj. kieleckim jest ona głównym źródłem dochodu, podczas gdy tylko 27,3% respondentów w woj. radomskim w ten sposób określiło rolę tego źródła dochodu. Interesującymi okazały się być wyniki badań nad szczegółową strukturą i miejscem w niej poszczególnych źródeł dochodów (tab. 3).

Z danych empirycznych zebranych w tej tabeli wynika, że:

- 37,5% respondentów w woj. kieleckim i 25% w woj. radomskim nie uzyskuje żadnych dochodów ze sprzedaży produktów rolnych; dla 17,9% respondentów w woj. kieleckim i 27,3% w woj. radomskim sprzedaż tych produktów dostarcza do 10% dochodów, natomiast 32,1% gospodarstw w woj. kieleckim i 18,2% w woj. radomskim ocenia, że ze sprzedaży tych produktów uzyskuje 10–20% dochodów, a 10,7% w woj. kieleckim i 18,2% w woj. radomskim uzyskało 21–50% dochodów; nie odnotowano gospodarstwa w woj. kieleckim, dla którego dochód rolniczy byłby jedynym źródłem dochodów, w woj. radomskim 4,5% gospodarstw deklarowało sprzedaż produktów rolnych jako jedyne źródło dochodów;
- około 50% respondentów i ich rodzin w woj. kieleckim i 40% w radomskim nie podejmowało pracy poza rolnictwem, natomiast w pozostałej grupie respondentów dochody z pracy najemnej stanowiły 50% i więcej środków pieniężnych, w woj. kieleckim dla 5,4% respondentów i dla ok. 16% w woj. radomskim praca poza rolnictwem była jedynym źródłem dochodów.

Na podstawie uzyskanego materiału źródłowego określono również zmiany, jakie zostały dokonane w zakresie funkcjonowania badanych gospodarstw domowych oraz jakie przewidywane są do wprowadzenia w przyszłości, po to, by możliwe było zaspokojenie podstawowych potrzeb konsumpcyjnych domowników. Uzyskane informacje na ten temat prezentuje tabela 4.

Analiza zebranego materiału empirycznego upoważnia do sformułowania następujących wniosków:

- respondenci z obu województw ograniczali wydatki na rozrywki towarzyskie i udział w życiu kulturalnym, a także na zakup prasy, książek, przy czym szczególne nasilenie tego zjawiska wystąpiło w woj. radomskim;
- odzież i obuwie stanowiły następną grupę produktów, na które badane osoby ograniczały wydatki – kupując je w mniejszej ilości i poszukując tańszych źródeł zakupu;
- w wielu gospodarstwach, szczególnie w woj. radomskim, kupowano tańszą żywność, często gorszej jakości;
- obserwuje się wyraźny wzrost procesów samoobsługowych w gospodarstwach domowych respondentów, na co wskazuje wysoki odsetek osób naprawiających we własnym zakresie sprzęt domowy, wykonujących prace

Tabela 4.

Dokonane i oczekiwane zmiany w gospodarstwie domowym (w % gospodarstw)

Typ zmiany	Dokonane zmiany w ostatnich 5 latach		Oczekiwane zmiany w następnych 5 latach	
	woj. kieleckie	woj. radomskie	woj. kieleckie	woj. radomskie
Kupowanie tańszej odzieży	30,7	71,9	13,5	54,4
Zmniejszenie zakupów odzieży	38,5	70,1	13,5	54,4
Kupowanie tańszej, bo niższej jakości, żywności	17,3	61,4	7,8	40,4
Ograniczenie korzystania z usług bytowych (fryzjer, szewc, pralnia itp.)	21,2	56,1	7,8	47,4
Naprawa sprzętu domowego we własnym zakresie	59,6	68,4	57,7	63,2
Zaleganie ze stałymi opłatami (np. światło, podatek, czynsz)	1,9	5,3	3,8	7,0
Używanie oszczędności na codzienne wydatki	17,3	75,4	3,8	61,4
Przesunięcie w czasie wydatków na pomoc medyczną	21,2	31,6	15,4	17,5
Ograniczenie wydatków na prasę, książki itp.	26,9	80,7	19,2	56,1
Ograniczenie wydatków na rozrywkę	61,5	87,7	50,0	70,2
Modernizacja – remont mieszkania we własnym zakresie	36,5	45,6	36,5	22,8
Przesunięcie w czasie lub zaniechanie wydatków na naukę dzieci	1,9	31,6	1,9	3,5

Źródło: Badania własne.

remontowe i modernizacje w mieszkaniu, a także ograniczających korzystanie z usług bytowych;

- w co trzecim gospodarstwie w woj. radomskim i w co piątym w kieleckim, respondenci odkładali w czasie korzystanie z płatnej pomocy medycznej;
- nagminne było w woj. radomskim korzystanie z oszczędności pieniężnych jako formy uzupełniania niedoborów budżetowych, natomiast znacznie rzadziej uruchamiano oszczędności z przeznaczeniem na codzienne wydatki w woj. kieleckim.

Tak więc zmiany, jakie miały miejsce w badanych gospodarstwach domowych, sprowadzały się głównie do ograniczenia wydatków na kulturę, prasę, odzież

i ochronę zdrowia, a także do wzrostu procesów samoobsługowych, co może świadczyć o działaniu w gospodarstwach domowych producentów królików prawidłowości określanej mianem „efektu rygla” oznaczającej skłonność konsumentów do ochrony osiągniętego już poziomu zaspokajania podstawowych potrzeb, szczególnie potrzeb żywnościowych. Przedstawione zmiany w funkcjonowaniu gospodarstw domowych nasilały się w miarę wzrostu w nich liczby osób (tab. 5).

Respondenci przewidywali też zmiany, jakie dokonają się w ich gospodarstwach w najbliższych latach. Oczekują oni, że w dalszym ciągu ograniczać będą wydatki na rozrywkę i kulturę, czytelnictwo i opiekę medyczną, chociaż odsetek gospodarstw wyrażających taką opinię jest wyraźnie niższy niż w przypadku zmian, jakie już się dokonały w tym zakresie w minionych latach. Oczekują oni, że nadal w ich gospodarstwach ograniczać się będzie korzystanie z usług rynkowych przy dużym udziale usług wykonywanych we własnym zakresie, a oszczędności stanowiąc wciąż będą uzupełnienie bieżących dochodów przeznaczanych na zaspokajanie podstawowych potrzeb. Niepokojący jest wzrost odsetka osób, które zalegać będą z opłatami za użytkowanie mieszkania i energię elektryczną.

Wpływ chowu królików na sytuację materialną rodziny

W przeprowadzonych badaniach poszukiwano odpowiedzi na pytanie, czy podjęcie chowu królików w drobnotowarowych gospodarstwach rolnych, których cechą są duże zasoby siły roboczej, przyniosło wymierne korzyści producentom i ich rodzinom i wpłynęło na poprawę ich sytuacji materialnej.

Zdecydowana większość respondentów (96,4% w woj. kieleckim i 84,1% w woj. radomskim) uznała, że podjęcie chowu królików było dla nich przedsięwzięciem korzystnym. Korzyści te sprowadzały się przede wszystkim do zwiększenia spożycia mięsa króliczego w rodzinie, na co wskazało 96,3% badanych w woj. kieleckim i 56,8% w woj. radomskim. Respondenci z woj. kieleckiego relatywnie częściej (80%) wskazywali na korzyści płynące z wykorzystania właściwości dietetycznych mięsa króliczego w żywieniu swoich rodzin niż badani z woj. radomskiego. Można więc sformułować przypuszczenie, że zwiększenie spożycia mięsa króliczego pochodzącego z samozaopatrzenia miało pośredni wpływ na poprawę sytuacji materialnej producentów królików, ograniczyło to bowiem wydatki na zakupy rynkowe mięsa. Jednocześnie co trzeci respondent z województw kieleckiego i radomskiego deklarował korzyści materialne uzyskiwane ze sprzedaży królików rzeźnych. Znacznie mniej badanych (16,7% w woj. kieleckim i 24,3% w woj. radomskim) uzyskiwało dochody ze sprzedaży królików do dalszego chowu. W wyniku badań stwierdzono, że dochody ze sprzedaży królików rzeźnych oraz sprzedaży królików do dalszego chowu deklarowała połowa respondentów z obydwu województw (w woj. kieleckim na 54 badane osoby taką opinię wyraziło 26

Tabela 5.

Dokonane zmiany w gospodarstwach domowych w ostatnich 5 latach w badanych gospodarstwach w zależności od liczby osób w gospodarstwie domowym (w %)

Typ zmiany	Ogółem	1–2 osoby	3 osoby	4 osoby	5 osób	6 i więcej
Kupowanie tańszej odzieży	30,8	26,7	7,1	71,4	28,6	44,4
Zmniejszenie zakupów odzieży	38,5	33,3	24,4	71,4	42,9	44,4
Kupowanie tańszej, bo niższej jakości, żywności	17,3	13,3	14,3	42,9	14,3	11,1
Ograniczenie korzystania z usług bytowych (fryzjer, szewc, pralnia itp.)	21,2	33,3	28,6	14,3	14,3	0,0
Naprawa sprzętu domowego we własnym zakresie	59,6	46,7	50,0	57,1	85,7	77,8
Zaleganie ze stałymi opłatami (np. światło, podatek, czynsz)	1,9	0,0	0,0	0,0	0,0	11,1
Używanie oszczędności na codzienne wydatki	17,3	13,3	7,1	14,3	42,9	22,2
Przesunięcie w czasie wydatków na pomoc medyczną	25,0	20,0	28,6	42,9	0,0	33,3
Ograniczenie wydatków na prasę, książki itp.	26,9	13,3	21,4	42,9	57,1	22,2
Ograniczenie wydatków na rozrywkę	61,5	53,3	71,4	28,6	85,7	66,7
Modernizacja – remont mieszkania	36,5	26,7	50,0	42,9	42,9	22,2
Przesunięcie w czasie lub zaniechanie wydatków na naukę dzieci	1,9	0,0	0,0	0,0	0,0	11,1

Źródło: Badania własne.

respondentów, w woj. radomskim na 44–21 osób). Oznacza to, że pozostała połowa badanych nie uzyskiwała żadnych dochodów ze sprzedaży królików, przeznaczając je wyłącznie na samozaopatrzenie swoich rodzin w mięso królicze.

W woj. kieleckim dla 11,1% respondentów w rodzinach dwuosobowych produkty uzyskiwane z chowu królików stanowiły dodatkowe źródło dochodów, natomiast w woj. radomskim takie źródło dochodów deklarowali przede wszystkim respondenci wywodzący się z wieloosobowych rodzin (6- i więcej osobowych). Również w tych rodzinach uzyskiwano dochody ze sprzedaży królików do dalszego chowu. Można więc sądzić, że respondenci w woj. radomskim, szczególnie z rodzin wielodzietnych, z młodszych grup wiekowych, reprezentują bardziej prorynkowe postawy.

Interesujące opinie odnotowano na temat korzyści płynących z chowu królików, za które uznano realizację własnych zainteresowań. W wielu więc przypadkach (42,6% wskazań w woj. kieleckim i 37,8% w woj. radomskim) chów królików był, obok poprawy żywienia rodziny, dodatkowego źródła dochodu, traktowany także jako rodzaj aktywności zawodowej, co dotyczyć może większości osób pozostających na emeryturze. Szczegółowe informacje na temat opinii respondentów o korzyściach wynikających z prowadzonego przez nich chowu królików przedstawia tabela 6.

Reasumując wyniki przeprowadzonych badań dotyczących wpływu chowu królików na sytuację materialną rodzin można stwierdzić, że w opinii osób uczestniczących w projekcie chów królików nie przyniósł spodziewanych efektów ekonomicznych, których wymiar sprowadzałby się zarówno do poprawy sytuacji ekonomicznej badanych rodzin, jak też przyczyniłby się do aktywizacji postaw przedsiębiorczości w badanym rejonie. Jakkolwiek respondenci nie stwierdzili jednoznacznej i bezpośredniej poprawy sytuacji dochodowej ich gospodarstw domowych w wyniku podjętej działalności zorientowanej na chów królików rzeźnych, to stwierdzana przez nich wielokrotnie poprawa w obszarze wyżywienia rodziny może być traktowana jako korzystny i wymierny efekt podjętej działalności.

Tabela 6.

Korzyści uzyskiwane ze sprzedaży królików rzeźnych i do dalszego chowu w zależności od liczby osób w gospodarstwie domowym (% wskazań); (N = 26 w woj. kieleckim i 21 w woj. radomskim)

Liczba osób w gospodarstwie domowym	1		2		3	
	Kielce	Radom	Kielce	Radom	Kielce	Radom
Dochód ze sprzedaży królików rzeźnych	3,7	0,0	11,1	4,5	3,7	0,0
Dochód ze sprzedaży królików do dalszego chowu	0,0	2,3	1,9	2,3	1,9	0,0
	4		5		6 i więcej	
Dochód ze sprzedaży królików rzeźnych	5,6	6,8	3,7	2,3	3,7	9,1
Dochód ze sprzedaży królików do dalszego chowu	5,6	4,5	3,7	2,3	5,6	9,1

Źródło: Badania własne.

The role of by-production in the economics of rural households – case of rabbit breeding

Abstract

The transition process in Poland has led to entrepreneurship attitudes among households and to the search for new or extra sources of earnings. Entrepreneurship in rural environment has also an additional aspect – in regard to the realization of a multifunctional picture of the Polish countryside. The creation of such enterprising attitudes was to be one of the objectives of a project initiated by HPI aimed at the popularization of rabbit production (especially among small farms). This project was realized in selected households located in villages in the kieleckie and radomskie voivodeships. The economical results of this project were presented. On the basis of the conducted analysis it can be concluded that the project only in a very small degree led to an improvement of the financial situation of households but resulted in better nutrition in families taking part in the project.